

Dr Danuta Kamilewicz-Rucińska, <https://orcid.org/0000-0002-7875-9610>

Wydział Teologii

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

w Olsztynie

Młodzi w Polsce o przyszłej rodzinie w kontekście realnego spełnienia

Case study Poland: young people's expectations about their future family in the context of real fulfilment

doi: 10.34766/fetr.v42i2.270

Abstrakt: Zmiany zachodzące w Środkowo-Wschodniej Europie, które rozpoczęły się na początku lat 90. ubiegłego wieku, dotyczą, między innymi, sposobów organizowania, postrzegania, doświadczania otaczającej człowieka rzeczywistości, jak również życia rodzinnego. Rozpatruje się je w kontekście społeczno-cywilizacyjnym i wspólnotowym. Jak wskazują wyniki badań, młodzi mieszkańcy Polski są nadal mocno przywiązani do tradycji, chociaż w świadomości i planach przyszłościowych są „obecne” wszystkie modele rodziny: tradycyjna, nowoczesna i ponowoczesna. Rodzina stanowi dla nich wspólnotę mającą sprecyzowaną wizję współpracy, wzajemnego zaufania, miłości, ale również poczucia wolności i afirmacji autonomii. Charakteryzujące współczesność różnego rodzaju przemiany nie zmieniły zasadniczo myślenia i rozważań młodych Polaków na temat rodziny, którą w przyszłości sami chcieliby założyć.

O przyszłości rodziny i planach młodych w kwestii zawierania związków małżeńskich i posiadania potomstwa decydować będą czynniki: świadomość jednostki, jej uczestnictwo w ekwiwalentnych wobec rodziny strukturach społecznych, wpływy i kręgi społeczne, instytucje, a także inne niestrukturalne sieci relacji międzyludzkich. W dużej mierze zależne to będzie od samych jednostek, ale też od postrzegania i akceptacji otoczenia, zachowania społeczeństwa oraz dobrych, rzetelnych rządów państwowych.

Słowa kluczowe: dom, dzieci, małżeństwo, rodzina, ślub

Abstract: The changes occurring in the family of Eastern and Central Europe that started in the early 90s of the last century are characterized by intense transformations in the ways of organizing, perceiving and experiencing the reality surrounding humans as well as in family life, which is considered in its social, civilizational and communal context. Polish young people are still strongly attached to the tradition, although, according to the results of research, all models of the family, such as traditional, modern and postmodern, are included in the consciousness as well as the plans for future. They consider the family as a community with a definite vision of cooperation, mutual trust, love, but also with the sense of freedom and the affirmation of autonomy. The transformations, characterizing modernity in the various fields of life, as well as the transvaluation of the ways of organizing, perceiving and experiencing the surrounding reality have not radically changed the views of young people on the family in Poland.

An individual's awareness, his participation in family-related social structures, social impact and social groups, institutions and other non-structural networks of interpersonal relations will determine the future of the family and the plans of the Polish youth as regards marriage and having offspring. To a large extent it will depend on the individuals, but also on the perception and acceptance of the social environment, societal attitudes and good, reliable, state governments.

Keywords: children, house, family, marriage, wedding

Wprowadzenie

Współczesność charakteryzują nie tylko intensywne przemiany w różnych dziedzinach życia, ale też przewartościowanie sposobów organizowania, postrzegania i doświadczania otaczającej człowieka rzeczywistości. Niepowtarzalność i wyjątkowość jednostki są stawiane ponad tradycją, normami moralnymi, instytucjonalnymi i prawnymi. Wyznacznikiem sensu życia i norm postępowania człowieka w obecnej rzeczywistości staje się on sam. Wybór odpowiedniego momentu realizacji wybranych zadań jest coraz trudniejszy, co w szczególności dotyczy ludzi młodych, dopiero wkraczających w samodzielne, odpowiedzialne, dorosłe życie.

Zgodnie z koncepcją ścierających się fal cywilizacyjnych Alvina Tofflera (2006) na skutek pościgu za tempem życia, jakie narzuca postęp, technika i wiedza, wyzwalane są nowe formy i jakość relacji rodzinnych. Następstwem rewolucji przemysłowej rodzina wielopokoleniowa została zastąpiona przez bardziej mobilną rodzinę nuklearną. Obecnie, w wyniku narodzin trzeciej fali cywilizacyjnej (rewolucji technologicznej), rodzina nuklearna ustępuje na rzecz alternatywnych form życia małżeńsko-rodzinnego (tamże, s. 36-54). Transformacja ustrojowa i społeczna zaznaczyła swe przyczynowo-skutkowe zmiany demograficzne w Europie Północnej i Zachodniej już w latach 60. XX w. Do Europy Środkowej i Wschodniej dotarły one prawie trzydzieści lat później (Mynarska, 2014, s. 19). Nowa „fala cywilizacyjna” przyniosła: odkładanie w czasie decyzji o zakładaniu rodzin, spadek liczby zawieranych małżeństw i rozpowszechnienie się związków pozamałżeńskich, gwałtowny spadek liczby urodzeń i wzrost udziału urodzeń pozamałżeńskich. W Europie Zachodniej wpłynęło na to przewartościowanie rodziny, a w Europie Wschodniej, w tym Polsce – czynniki ekonomiczne (Raport ONZ, 2003].

Zachodzące w rodzinie zmiany, które w Europie Wschodniej i Środkowej rozpoczęły się na początku lat 90. ubiegłego wieku, rozpatruje się zarówno w kontekście społeczno-cywilizacyjnym jak i wspólnotowym (Philipov, 2003). „Życie w samotności, życie w związku nieformalnym, życie z partnerem tej samej płci, samotne macierzyństwo, dobrowolna bezdzietność, związki seryjne stały się łatwiejsze i bardziej akceptowane. Świadomość, iż forma rodziny, moment jej założenia i rozpadu zależne są od woli jednostki, stała się powszechna” (Szukalski, 2007, s. 50). Rodzinę kreują jej członkowie, jak również otaczające ją możliwości oferowane przez bliższą i dalszą przestrzeń, które wpłynęły na zmianę jej struktury. Intencje i cele rodziny pozostały niezmiennie: dążenie do stworzenia środowiska stabilnego i bezpiecznego dla siebie i swoich dzieci. Bez względu na to, jaki element w związku dwojga ludzi ma największe znaczenie – zgodne funkcjonowanie w sferze emocjonalnej, fizycznej, intelektualnej, duchowej; zaspakajanie potrzeb partnerów, intensywność doświadczanych uczuć miłości, troski, czułości – doświadczanie dobrego związku jest podstawowym czynnikiem dobrostanu człowieka.

Rządy wielu państw świata, w celu uznania wartości rodziny, zarówno dla jednostki jak i społeczeństwa, od lat podejmują działania na rzecz jej wspierania oraz reagują na problemy, których doświadczą. Wynikiem działań o szerokim zasięgu i znaczeniu na rzecz rodziny był, między innymi, ogłoszony po raz pierwszy w 1994 roku przez Zgromadzenie Ogólne ONZ Międzynarodowy Rok Rodziny. Ówczesny sekretarz generalny ONZ Kofi A. Annan uzasadnił podjęcie takiej inicjatywy w 1994 roku faktem powszechnego uznania rodziny za podstawową jednostkę społeczną, zachęcając rządy i władze lokalne do wdrażania programów i strategii na rzecz poprawy warunków życia rodzin w ramach polityki rodzinnej.

Niniejszy artykuł przedstawia rozważania naukowców na temat czasu, formy, modelu przyszłej rodziny w Polsce. Poparty wynikami badań¹, które dotyczą aktualnego zaangażowania młodych ludzi, stojących u progu dorosłości w przyszłość, której jednym z najważniejszych wyznaczników jest założenie rodziny. Pomimo, iż prezentowane wyniki uzyskano w województwie Warmińsko-Mazurskim, wydaje być zasadnym nie określać respondentów jako wyłącznie pochodzących z tych terenów, ponieważ ankieta nie zawierała ani miejsca urodzenia, ani kraju pochodzenia. Wskazują też na to migracje w granicach państwa, którym sprzyjają strefy podmiejskich dużych miast, co wynika z faktu nasilonego w ostatnich latach zjawiska suburbanizacji (GUS, 2018). Poza tym, relatywna otwartość granic oraz łatwość przemieszczania się we współczesnej Europie sprawiają, że w Polsce zamieszkuje coraz więcej osób z innych krajów, szczególnie Europy Wschodniej (Statystyki MPiPS, 2016; statystyki UdSC, 2017). Celem artykułu jest ukazanie rozważań, zamiarów młodych ludzi, stojących u progu podjęcia decyzji i działań wobec własnej rodziny, na temat czasu, formy, modelu oraz wielkości przyszłej rodziny.

Do realizacji zamierzonego celu użyto metod analizy literatury przedmiotu, w szczególności polskich naukowców, oraz sondażu diagnostycznego za pomocą ankiety anonimowej, która pozwoliła przybliżyć proces kształtowania myślenia i realizacji w przyszłości zamiarów w tworzeniu własnej rodziny przez młodych ludzi z Polski.

---

¹ Badania przeprowadzono w 2017 roku wśród uczniów klas maturalnych czterech szkół ponadgimnazjalnych w Olsztynie (Liceum Ogólnokształcące nr XII im. Marii i Georga Dietrichów, Szkoła Zawodowa nr 4 Zespołu Szkół Budowlanych im. Żołnierzy Armii Krajowej, Zespół Szkół Ekonomicznych im. Mikołaja Kopernika, Szkoła Policealna im. Prof. Zbigniewa Religi w Olsztynie) oraz studentów Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Do każdej ze szkół oraz dla studentów zostało przekazanych po 50 anonimowych ankiet, które zawierały 14 pytań dotyczących planów o przyszłej rodzinie. Wypełniono 213 ankiet. W prezentowanych w tekście tabelach nie zawsze zgadza się liczba odpowiedzi respondentów, ponieważ nie wszystkie ankiety zawierały kompletne odpowiedzi. Przedstawione wyniki są częścią badań, które nigdzie wcześniej nie zostały opublikowane i opracowane są wyłącznie na potrzeby tego artykułu.

1. Czas na rodzinę

Okres adolescencji – etap przejścia z dzieciństwa do dorosłości jest jednym z najważniejszych momentów ludzkiego życia. To trudny czas zarówno dla ludzi młodych jak i dorosłych. Rodzice, „którzy tak się przyzwyczaili do niezmiennego i wdzięcznego wyglądu dziecka, że z trudem znoszą te gwałtowne zmiany, nieubłagany znak ich własnego starzenia się” (Tomkiewicz, 1992, s. 116) i młodzież, która, między innymi, „obawia się, że będzie niedoskonałym dorosłym” (tamże, s. 115), przeżywają zarówno wiele fascynacji jak i przerażenia. Młodzi ludzie, starający się dowiedzieć, kim są, jaką drogą i dokąd powinni zmierzać, co odczuwają i jak mają lokować swoje uczucia, są pomiędzy światem uzależnionym od rodziców i swojej niedorobłości a potrzebą niezależności, obalaniem autorytetów i poszukiwaniem wzorców, krytyką i chęcią zrozumienia świata dorosłych. „Mówiąc o dojrzałości, warto pamiętać, że jej osiągnięcie jest procesem szczególnie widocznym w okresie dorastania, chociaż na tym etapie rozwoju ona się oczywiście nie kończy. Przeciwnie, dojrzałość osiąga się przez całe życie” (Marek, 2016, s. 65). W tym wypadku okres adolescencji dziecka, to również pewnego rodzaju sprawdzian dla ich rodziców – czy i w jakim stopniu oni sami osiągnęli dojrzałość.

Życie rodzinne niegdyś miało ściśle określony porządek wyznaczony przez płeć i przynależność pokoleniową. Obecnie często jest uzależnione od negocjacji ról w niej pełnionych, relacji o charakterze kontraktu, rodzaju związku, co powoduje coraz częstsze dysfunkcje i rozpady. Mimo to, związki małżeńskie są zawierane, w rodzinach rodzą się dzieci, a społeczeństwo polskie w hierarchii wartości lokuje rodzinę na najwyższym szczeblu jako wartość najbardziej istotną (CBOS 2013, s. 2). „Współczesna rodzina jest dobrowolnym związkiem opartym na miłości i wsparciu, swoistym azylem i ucieczką od otaczającego świata. Zapewnia partnerom poczucie bezpieczeństwa i stabilizację” (Molesztak, 2017, s. 85). Życie w pojedynkę, bycie singlem nie jest współcześnie traktowane jako życiowa porażka, ale w Polsce nie jest formą życia tak atrakcyjną jak rodzina, na co wskazują poniższe odpowiedzi respondentów.

Spośród 46,2% ankietowanych mężczyzn i 58,6% kobiet, którzy zadeklarowali posiadanie partnera, 51,1% mężczyzn i 71,7% kobiet prowadziło ze swoim partnerem rozmowy na temat założenia w przyszłości rodziny. Wśród mężczyzn wystąpiły różnice ze względu na wiek:

- najliczniejszą grupę stanowili mężczyźni w wieku 24+ – 83,3%;
- najmniejszą – nastolatki ze wsi i dużych miast – odpowiednio 25% i 26,6%.

Wśród kobiet zróżnicowanie wystąpiło ze względu na miejsce zamieszkania:

- najliczniejszymi grupami okazały się nastolatki ze wsi i miasteczek – 47,3%, 20- i 23-letnie kobiety ze wsi i miasteczek – 48,9% oraz w wieku 24+ – 52,6%;

- najmniejszymi grupami nastolatki (28%) i 20-23-letnie kobiety (30,4%) z dużych miast.

Tabela nr 1. Rozważania na temat założenia rodziny

Pytanie ankietowe	wiek	18-19		20-23		24...	Ogółem osób
	Miejsce zamieszkania	Wieś, miasteczko do 100 tys.	Miasto ponad 100 tys.	Wieś, miasteczko do 100 tys.	Miasto ponad 100 tys.		
Czy wspólnie z partnerem myślałeś/ myślałaś o założeniu rodziny	Mężczyźni	24 osoby	28 osób	15 osób	7 osób	6 osób	80
	<i>Nie mam partnerki</i>	13	15	7	3	1	39
	<i>Tak, myśleliśmy</i>	6	4	5	2	5	22
	<i>Nie, nie zastanawialiśmy się</i>	4	6	3	2		15
	Kobiety	19 osób	25 osób	47 osób	23 osoby	19 osób	133
	<i>Nie mam partnera</i>	8	13	17	12	3	53
	<i>Tak, myśleliśmy</i>	9	7	23	7	10	56
	<i>Nie, nie zastanawialiśmy się</i>	2	5	7	4	4	22

Źródło: opracowanie własne

Temat przyszłej rodziny we wspólnych rozmowach najczęściej nie dotyczył zarówno mężczyzn jak i kobiet z wielkich miast (nastoletni – 60%, 20-23-latkowie – 50%, nastolatki – 41,6%, 20-23-latki – 36,3%). Może stanowić to przypuszczenie, iż tradycje rodzinne są obecnie bardziej zakorzenione w mniejszych skupiskach zamieszkania ludności. Większa anonimowość w dużych miastach niejako blokuje rozpowszechnianie opinii i osądów. Brak partnera wśród mężczyzn najliczniej deklarowała grupa nastolatków (53,8%), a wśród kobiet zarówno nastolatki (44,7%) jak i 20-23-latki (52,1%) z dużych miast. Jest to kolejny wskaźnik różnicujący nastawienie, postrzeganie i akceptację obecnej rzeczywistości przez młodzież z dużych miast i mniejszych miejscowości, która w tym wypadku rzadziej deklaruje posiadanie partnera czy to ze względu na wiek, czy niewłaściwie ułożone uczucia, czy możliwości zmiany partnera.

Temat rozważań nad założeniem w przyszłości własnej rodziny jest aktualny dla każdej z badanych grup respondentów bez względu na miejsce zamieszkania. Najbardziej ogólnie podchodzą do niego najmłodsi respondenci wśród mężczyzn oraz kobiety z dużych miast. Wyniki te wydają się potwierdzać raport Philipova, który wskazuje na ciągły spadek ogólnego współczynnika zawarcia pierwszego małżeństwa (TFMR) oraz

wzrastający średni wiek zawarcia pierwszego małżeństwa (MAFM) we wszystkich krajach Europy Wschodniej, do których zalicza również Polskę (Philipov, 2003). Odpowiedzi najstarszej grupy wiekowej wśród respondentów mogą dowodzić, iż myślą oni o rodzinie, zastanawiają się, rozmawiają, a więc chcą podjąć jedną z najważniejszych decyzji w życiu.

2. Ślub czy związek partnerski

Mieszkańcy Europy Środkowo-Wschodniej w większości wyznają prawosławie oraz rzymski katolicyzm – chrześcijaństwo (Pew, 2017, s. 4). Kościół Katolicki określa małżeństwo jako „przymierze, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowane ze swej natury do dobra małżonków oraz do zrodzenia i wychowania potomstwa” (KPK, kan. 1055 § 1). Na obowiązki małżeńskie składają się: pozycie małżeńskie, budowanie jedności duchowej, wzajemna pomoc, doskonalenie osobowości, wzajemne uświęcanie, co stanowi mocny grunt wspólnoty małżeńskiej, nadający jej sens nierozzerwalności i trwałości (KKK, nr 1643-1650). Małżeństwo w ujęciu prawosławnym jest uświęceniem przez łaskę naturalnego związku mężczyzny i kobiety, dzięki wzajemnej miłości, dla ich wspólnego życia chrześcijańskiego i wydania potomstwa. Bowiem w sakramentalnym małżeństwie położony jest fundament kościoła domowego, którym jest rodzina (Kałużny, 2010, s. 42-45). Tak więc chrześcijański związek mężczyzny i kobiety oparty jest na głębokiej więzi osób oraz na wspólnocie życia, którą konstytuują relacje między mężem i żoną oraz rodzicami i dziećmi (Tunkiewicz, 2009, s. 141).

Małżeństwo wymaga dojrzałości psychicznej, intelektualnej, moralnej, duchowej, społecznej i – dla wierzących – religijnej. Wśród ludzi młodych decyzją zawarcia związku małżeńskiego przez kobietę i mężczyznę najczęściej kieruje motyw miłości pojmowany jako partnerstwo, stabilizacja życiowa, atrakcyjność fizyczna i seksualna (Rostowski, 2009, s. 17), jak również interesujący plan na przyszłość.

Usankcjonowanie związku małżeńskiego wyłącznie poprzez ślub kościelny jest dla młodych ludzi zadaniem priorytetowym – 36,6% ankietowanych uważa, że ślub kościelny jest jedyną właściwą drogą dla małżeństwa. Dodatkowo 23,9% ankietowanych zamierza złożyć przysięgę małżeńską w Kościele po pewnym czasie, czyli po bliżej nieokreślonym okresie podjęcia próby wspólnego zamieszkania, który pozwoli przekonać się partnerom, iż podjęli właściwą decyzję. Prawie 66% młodych ludzi zamierza zwiędzić decyzję założenia rodziny przysięgą małżeńską przed Bogiem.

Wyłącznie o ślubie cywilnym rozważa 14,5% respondentów, wśród których zarówno kobiety jak i mężczyźni ze wsi i małych miasteczek są najmniej do tego skłonni – około 10% ankietowanych. A najstarsza grupa badanych – 24+ – w ogóle nie rozważa takiej możliwości.

Prawdopodobieństwo prowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego w związku partnerskim również pojawia się wśród odpowiedzi ankietowanych. Jest to wskaźnik

czasów współczesnych i coraz bardziej powszechnej kultury *gender*. Wśród mężczyzn to 14,5% ankietowanych, wśród kobiet – 7,5%. Najwięcej taką deklarację złożyli zarówno mężczyźni jak i kobiety z małych wsi i miasteczek, co może świadczyć o ich chęci i dążeniu do sprostania mentalności młodzieży pochodzącej z wielkich miast i bycia *elo, elo*, co we współczesnej gwarze młodzieżowej znaczy mniej więcej tyle, co być fajnym, modnym, na topie, na czasie (Baniecka, 2008, s. 165).

Tabela 2. Rozważania nad ewentualnym ślubem

Pytanie ankietowe	wiek	18-19		20-23		24...	Ogółem osób
	Miejsce zamieszkania	Wieś, miasteczek o do 100 tys.	Miasto ponad 100 tys.	Wieś, miasteczek o do 100 tys.	Miasto ponad 100 tys.		
Zastanawiałaś/zastanawiałeś nad ewentualnym ślubem?	Mężczyźni	24 osoby	28 osób	15 osób	7 osób	6 osób	80
	<i>Wyłącznie kościelny</i>	6	1	5	5	3	20
	<i>Tylko cywilny</i>	2	7	1	1		11
	<i>Cywilny, po kilku latach, jak będzie dobrze – kościelny</i>	9	6	4	1	1	20
	<i>Współżycie bez ślubu</i>	4	2	4			10
	Odp. dodatkowa <i>Cywilny i kościelny</i>		2			2	4
	<i>Nie</i>	2	2				4
	<i>Nie wiem, obojętnie</i>	1		1			2
	<i>Kościelny dla partnerki</i>		1				1
	Kobiety	19 osób	25 osób	47 osób	23 osoby	19 osób	133
	<i>Wyłącznie kościelny</i>	9	7	23	10	9	58
	<i>Tylko cywilny</i>	4	6	4	6		20
	<i>Cywilny, po kilku latach, jak będzie dobrze – kościelny</i>	1	7	13	7	3	31
	<i>Współżycie bez ślubu</i>	3	1	3		3	10
	Odp. dodatkowa: <i>Cywilny i kościelny</i>	1		1		4	6
	<i>Nie zastanawiałam się</i>		2				2
	<i>Za wcześnie myśleć</i>		1				1
	<i>Bez znaczenia, nie wiem</i>		1	1			2
<i>Po legalizacji związków</i>			1			1	

Źródło: opracowanie własne.

W ankiecie pojawiła się jedna, ale bardzo zdecydowana (opinia wyrobiona na podstawie ciągłości wątku w całej ankiecie) wypowiedź dwudziestokilkuletniej respondentki ze wsi lub miasteczka o związku kobiety z kobietą. Temat zawarcia związku małżeńskiego jest przez respondentkę rozważany po legalizacji związków homoseksualnych w Polsce – temat obecny w debacie publicznej, posiadający swoich zwolenników, przeciwników, argumenty za i przeciw (patrz szerz. Klinowski, 2005, s. 21-50). Jest to przykład wskazujący zarówno na obecności jak i rozwój w życiu młodych ludzi nowych form życia rodzinnego.

Respondenci, którzy jako dodatkową formę i możliwość zalegalizowania związku małżeńskiego wpisali *cywilny i kościelny*, najwidoczniej nie posiadają wiadomości na temat zawartego konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską, który jest wyznaniową formą zawarcia małżeństwa i jest połączeniem ślubu cywilnego i obrzędowości religijnych (Dz.U., 1998, poz. 318).

Młodzi ludzie powinni również posiadać wiedzę, iż oficjalne zawarcie aktu małżeństwa ma swoje prawa i korzyści. Dla jednych głównym tego wyznacznikiem będą uczucia i wiara, że wspólnie łatwiej góry przenosić, dla innych – świadoma decyzja ze względu na korzyści. Zawarty związek małżeński z mocy prawa ułatwia, między innymi, rozliczanie się z fiskusem, uzyskanie kredytu mieszkaniowego, występowanie w instytucjach publicznych czy możliwość dziedziczenia, które nie powinny zastąpić najważniejszego – uczucia łączącego dwoje ludzi. Respondenci mają różne poglądy ideologiczne, polityczne, społeczne i najczęściej pochodzą z tradycyjnych rodzin katolickich². Oparte są one na niepodważalnej roli wychowawczej rodziców, która uczy szacunku do ludzi, pielęgnuje patriotyzm i kulturę, ma umocowanie historyczne i tradycyjne wzorce. Deklaracje o ewentualnym ślubie pozwalają przypuszczać, iż większość młodych ludzi w Polsce będzie w przyszłości tworzyło właśnie taką tradycyjną rodzinę opartą na wzorcach kulturowych, patriotycznych, historycznych i religijnych.

3. Czas na pierwsze dziecko

Małżeństwo, podejmujące bardziej lub mniej świadomą decyzję o pojawieniu się w nim dziecka, wchodzi w inny wymiar. Etap związku, który wiąże się z podjęciem nowych ról społecznych: role męża i żony / partnera i partnerki wzbogacają się o role matki i ojca. W systemie rodzinnym dochodzi do wyróżnienia nowego podsystemu, który powołuje nowe interakcje – matka-ojciec, matka-dziecko, ojciec-dziecko, rodzina-dziecko. Dziecko, jako nowy element systemu rodzinnego, zaczyna pełnić różnorodne funkcje, prowadząc do

² Blisko 94% mieszkańców Polski w wieku 16 lat i więcej deklarowało w 2018 roku przynależność do wyznania religijnego. Najliczniejszą zbiorowość tworzyli wierni Kościoła rzymskokatolickiego – 91,9%. Źródło: Życie religijne w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018, GUS.

ustalenia nowych wzorów relacji w związku. Partnerzy, ale także inni członkowie rodziny, poprzez swoje zachowania oraz sądy i myśli, wpływają na procesualne i cyrkularne zmiany w rodzinie (Popławska, Śliwowska, 2011, s. 30).

Najbardziej istotnymi czynnikami budującymi więzi po zawarciu małżeństwa są: osobowość, cechy fizyczne, temperament, postawy, sprzężenie zwrotne, komunikacja, relacja z innymi ludźmi, jak również porozumienie seksualne (Jankowiak, 2007, s. 1-25), którego wymiernym owocem jest poczęcie nowego życia – dziecka. Rodzicielstwo – jako wydarzenie rodzinne – zmieniło się pod koniec XX wieku. Upowszechniło się tzw. *symetryczne rodzicielstwo*, zwane „dwu-rodzicielstwem od poczęcia” (Fijałkowski, 2001, s. 71), które w decyzję o poczęciu dziecka, rozmowy z nim w fazie prenatalnej, przebiegu porodu, pielęgnacji i opieki nad dzieckiem angażuje oboje rodziców. Taki model rodziny wyklucza podział ról i zadań na wyłącznie męskie i kobiece, ojcowskie i matczyne, na rzecz porozumienia, miłości i wsparcia.

Podstawą powodzenia związku małżeńskiego jest wzajemna miłość³. Miłość małżeńska jest szczególnym wyzwaniem, ukierunkowanym na zaspokajaniu potrzeb partnerów, czasami ponad swoje siły i możliwości (Skrzypczak, 2015, s. 194), przyjaźń, nierozzerwalna wyłączność, która wyraża się w stabilnym projekcie dzielenia i wspólnego budowania całego życia (tamże, s. 123). Wszystko to składa się na chęć posiadania dziecka jako kontynuacji bliskich relacji z małżonkiem lub partnerem i świadectwo miłości. Pojawienie się w rodzinie dziecka wprowadza zmiany zarówno w przestrzeni rozwoju rodziców, własnej samooceny, poczucia tożsamości, jak i w jakości wzajemnych relacji. „Nowa sytuacja wymusza na kobiecie i mężczyźnie zmianę stylu życia, przejścia od życia jednostkowego do życia rodzinnego, wpływa na dojrzewanie psychoseksualne obydwójga rodziców” (Walewska i inni, 2017, s. 176).

Pojawienie się pierwszego dziecka w rodzinie 36,2% ankietowanych mężczyzn i 66,1% kobiet uzależnia od ślubu. Kobiety, jak wskazują wypowiedzi, są bardziej ostrożne, ponieważ w większości przypadków ciężar związany z wychowaniem dzieci spada na ich barki. W dobie obecnej matki nie tylko zajmują się pielęgnacją maluchów i prowadzeniem domu, ale też często pracują zawodowo (Rękas, 2013). Zawarty oficjalnie związek małżeński gwarantuje niejako wsparcie i pomoc ze strony małżonka w wychowaniu dziecka, a jednak pojawiło się kilka sporadycznych deklaracji – jedna wśród kobiet i trzy wśród mężczyzn -, iż dziecko mogłoby urodzić się przed ślubem.

O tym, jaka sytuacja może wyznaczać pojawienie się pierwszego dziecka, nie wie 31,2% mężczyzn, z czego 45,8% to najmłodszy respondenci ze wsi i miasteczek i zaledwie 15% kobiet. Życie dostarcza wiele emocji i różnego rodzaju sytuacji, czasami najbardziej

³ Publikacje naukowe jednoznacznie wskazują na główną rolę i coraz większe docenianie znaczenia miłości i jej wpływu na funkcjonowanie związku małżeńskiego (Braun-Gałkowska, 1980; Cameron-Bandler, 1993; Dobson, 2005; Fijałkowski, 1984; Fromm, 1997; Ryś, 2003; Wojciszke, 2009).

wiarygodne i przemyślane plany są niweczone przez samych zainteresowanych bądź sytuacje losowe, dlatego fakt ponad 45% niezdecydowanych nie powinien zaskakiwać.

Tabela nr 3. Plany przyszłych rodziców w kwestii pierwszego dziecka

Pytanie ankietowe	wiek	18-19		20-23		24...	Ogółem osób
	Miejsce zamieszkania	Wieś, miasteczko do 100 tys.	Miasto ponad 100 tys.	Wieś, miasteczko do 100 tys.	Miasto ponad 100 tys.		
Kiedy chciałbyś / chciałabyś zostać ojcem / mamą po raz pierwszy?	Mężczyźni	24 osoby	28 osób	15 osób	7 osób	6 osób	80
	<i>Po ślubie</i>	5	10	6	4	4	29
	<i>Przed ślubem</i>	1					1
	<i>Jak najszybciej</i>	1		1		1	3
	<i>Nie wiem</i>	11	8	3	2	1	25
	<i>Nie robi różnicy</i>	4	5	4	1		14
	Odp. dodatkowa <i>Kiedy kobieta będzie chciała</i>		1				1
	<i>Po ustatkowaniu się</i>		1				1
	Kobiety	19 osób	25 osób	47 osób	23 osoby	19 osób	133
	<i>Po ślubie</i>	10	13	34	18	13	88
	<i>Przed ślubem</i>			3			3
	<i>Jak najszybciej</i>		1			1	2
	<i>Nie wiem</i>	5	7	6		2	20
	<i>Nie robi różnicy</i>		2	3	4	3	12
	Odp. dodatkowa: <i>Nigdy, nie planuję</i>	3	1	1	1		6
	<i>Po ustatkowaniu się</i>		1				1
	<i>Na pewno przed 30-stką</i>			1			1

Źródło: opracowanie własne.

Ukazała się zaledwie jedna wypowiedź młodej kobiety, która uzależniła urodzenie pierwszego dziecka od swego wieku, czyli *przed 30-stką*. Wiek rozrodczy kobiety nie zmienia się tak jak historia czy moda - najbardziej korzystny dla organizmu i zdrowia to wiek 20-25

lat⁴. Obecnie granice te mocno przesuwają się na niekorzyść kobiet, które decydują się na pierwsze dziecko w coraz późniejszym czasie. Niewątpliwie wpływa na to wszechobecny konsumpcjonizm, który uzależnia ludzi od pracy, majątności, prestiżu, kariery. Stąd wystąpiły – po jednej wśród kobiet i mężczyzn – wypowiedzi *po ustatkowaniu się*, czyli zapewnieniu sobie/małżonkom i przyszłym dzieciom odpowiednich warunków bytowych i sytuacji materialnej.

Zaledwie, a może aż 4,5% ankietowanych kobiet nie myśli i nie chce mieć dzieci (taka deklaracja nie pojawiła się wśród mężczyzn). Być może są to osoby, które jedynie obecnie nie sytuują wśród swoich celów życiowych macierzyństwa. Nie zyskuje ono w ich hierarchii wartości i potrzeb miejsca ze względu na związane z nim wyrzeczenia, w obawie przed koniecznością rezygnacji z własnej niezależności, swoich interesów i pragnień. Brak potrzeby zostać matką w obecnym czasie niekoniecznie będzie wiążące również w przyszłości. Jednak takie deklaracje niosą ryzyko ich spełnienia, czyli spadku liczby urodzeń, nie zastępowalności pokoleń i starzenia się społeczeństwa.

Teoria planowanego zachowania Icka Ajzena (1991) jest zbudowana wokół pojęcia intencji, które zawiera w sobie wszelkie komponenty motywacyjne prowadzące do odpowiednich zachowań. Intencje są „wskaźnikami tego, jak bardzo ludzie są skłonni dążyć do realizacji danego zachowania” (tamże, s. 181). Model ów zakłada, że jeżeli nie zachodzą żadne nieprzewidziane okoliczności, ludzie zachowują się zgodnie ze swoimi intencjami, których podstawę stanowią postawy, subiektywne normy i kontrola nad zachowaniem. Życie w wielu wypadkach niewątpliwie będzie weryfikowało i być może zmieniało obecne deklaracje respondentów. Wpływ na to będą miały takie czynniki jak: kierowanie postawą przez przekonanie o efektach, zależność subiektywnych norm od presji społecznej, podległość kontroli nad zachowaniem wobec zasobów i możliwości osobistych jednostki, ale też ich ocena subiektywna (tamże). Dlatego plany młodych ludzi o swojej przyszłości – bycia lub nie w związku małżeńskim, wychowywania czy też braku dzieci w rodzinie – w dużej mierze zależą nie tylko od samych jednostek, ale też od postrzegania i akceptacji otoczenia, zachowania społeczeństwa i dobrych, rzetelnych rządów państwowych.

3. Model przyszłej rodziny

Rodzina w europejskiej tradycji jest rozumiana jako wspólnota osób, w której występuje przekazywanie życia, kultury, wiedzy, tradycji służących kształtowaniu osobowości jej członków. W sensie społecznym stanowi najważniejszy element każdego społeczeństwa (Mancewicz, 2010, s. 108). Modelem rodziny uznawanym przez większość

---

⁴ Największa płodność przypada na 20-25 rok życia, po czym zmniejsza się stopniowo do 35 roku życia. Drastyczny spadek odnotowuje się po 35 roku życia kobiety, natomiast wartości minimalne płodności następują po 45 roku życia (Radwan, 2011, s. 12).

współczesnych społeczeństw jest rodzina dwupokoleniowa, z jednym lub dwojgiem dzieci (Kowalska, 2001, s. 57), co zbliża się do coraz bardziej umacniającego się w kulturze Zachodu modelu niezależności⁵. Charakteryzują go zmniejszające się wpływy grupy krewnych, wolny wybór małżonka, zwiększenie uprawnień kobiet przy podejmowaniu decyzji w rodzinie, powszechne zatrudnienie kobiet, większy zakres swobód seksualnych w społeczeństwach oraz trend w kierunku rozwoju praw dzieci.

Miernikiem postępu jest nie tylko rozwój gospodarki, ale również rozwój jednostek ludzkich przystosowanych do optymalnego funkcjonowania w panujących warunkach. To, jakie będzie nasze społeczeństwo, w dużej mierze zależy od stabilności, stateczności i wartości rodziny, która jest podstawową i pierwotną komórką społeczeństwa oraz grupą utrzymującą jego biologiczną ciągłość. Rodzina jest odpowiedzialna za dbałość o zdrowie, stymulowanie rozwoju, zaangażowanie, kreatywność i odpowiedzialność za podejmowane decyzje swoich dzieci, czyli – za jakość nowego pokolenia. Tymczasem, w świetle danych Eurostatu (Forsal.pl, 2019) Stary Kontynent staje się stary nie tylko z nazwy – żadne z państw w roku 2017 nie zbliżyło się do poziomu współczynnika dzietności zapewniającego prostą zastępowalność pokoleń. Pomimo iż w 2017 roku w Polsce był największy w całej UE przyrost naturalny (o 5,2%), to i tak wynosił on zaledwie 1,48. Rodziny wielodzietne stają się przeżytkiem ubiegłych stuleci. Ze współczynnikiem 10,3% matek rodzących czwarte i kolejne dziecko na pierwszym miejscu plasuje się Finlandia. Polska na tym tle w UE zajmuje miejsce poniżej średniej z wynikiem 4,3% rodzących czwarte i kolejne dziecko oraz 12,2% – trzecie.

Przeprowadzone badania wydają się potwierdzać fakt, iż większość młodych ludzi w Polsce nie planuje w przyszłości licznej rodziny: 32,5% mężczyzn i 18,7% kobiet zamierza wychowywać jedno dziecko, a 31,2% mężczyzn i 24% kobiet – dwoje. A więc 55,3% respondentów zakłada, że ich przyszła rodzina będzie liczyła 3 lub 4 osoby. Można przypuszczać, że wynik takich rozważań jest rezultatem chęci spełnienia własnych marzeń: brak kłopotliwego i absorbującego rodzeństwa, brak ograniczeń dla własnej kariery, zmniejszenie nakładów finansowych.

Jedynie 16,2% przyszłych ojców i 10,5% przyszłych matek chciałaby mieć rodzinę wielodzietną, a najbardziej skłonni ku temu okazali się mieszkańcy wsi i miasteczek – wśród nastoletnich mężczyzn (26,6%) oraz 20-23-letnich kobiet (15,7%). Ograniczenie ilości dzieci w rodzinie to również świadomość respondentów o odpowiedzialności, własne (nie zawsze pozytywne) doświadczenia, poglądy społeczności, jak i teoretyczne wiadomości na temat

⁵ Model niezależności podkreśla wartość bycia jednostką autonomiczną, polegającą na sobie. Rodzina ujmowana jest tu jako system niezależnych stosunków międzyludzkich, czego konsekwencją jest poczucie wolności, przy braku możliwości oparcia. Typ rodzicielstwa postulowany w tym modelu cechuje wysoki poziom autonomii, polegający na kształtowaniu u dzieci silnej potrzeby uniezależnienia się od innych. Relacje między rodzicami a dziećmi opierają się na kontaktach zbliżonych do koleżeńskich, które nie stwarzają odpowiednich warunków do rozwoju dziecka (Walęcka-Matyja, 2009, s. 11).

ogromu odpowiedzialności, zaangażowania i poświęcenia, z którymi trzeba się zmierzyć wychowując dzieci.

Tabela 4. Przewidywana liczba dzieci w przyszłej rodzinie

Pytanie ankietowe	wiek	18-19		20-23		24...	Ogółem osób
	Miejsce zamieszkania	Wieś, miasteczko do 100 tys.	Miasto ponad 100 tys.	Wieś, miasteczko do 100 tys.	Miasto ponad 100 tys.		
Jaki obecnie schemat rodziny jest dla Ciebie realny do spełnienia ?	Mężczyźni	24 osoby	28 osób	15 osób	7 osób	6 osób	80
	<i>Mąż, żona, dziecko</i>	6	9	4	2	5	26
	<i>Mąż, żona, dwoje dzieci</i>	8	1	3	3		15
	<i>Mąż, żona, dzieci (troje lub więcej)</i>	4	3	4	1	1	13
	<i>Mąż, żona</i>	3	5	4	1		13
	Odp. dodatkowa						
	<i>Żaden</i>	3	5				8
	Kobiety	19 osób	25 osób	47 osób	23 osoby	19 osób	133
	<i>Mąż, żona, dziecko</i>	4	5	6	7	4	25
	<i>Mąż, żona, dwoje dzieci</i>	4	1	18	6	3	32
	<i>Mąż, żona, dzieci (troje lub więcej)</i>	3	4	5	1	1	14
	<i>Mąż, żona</i>	6	9	15	7	10	47
	Odp. dodatkowa						
	<i>Żaden</i>		4	1	2		7
	<i>Jestem za młoda</i>		1				1
<i>Bez zawierania związku</i>				1		1	
<i>Nie wiem</i>					1	1	

Źródło: opracowanie własne.

W ankiecie padło sporo wypowiedzi *mąż i żona* (16,2% wśród mężczyzn i 35,3% wśród kobiet) oraz *żaden* - ogółem 7%, czyli przyszła rodzina bez dzieci. Można jednak przypuszczać, iż część z nich wynika z powodu niezrozumienia w pytaniu słowa *obecnie*, które miało oznaczać plany w obecnym czasie, a nie założenia faktyczne na dzień dzisiejszy. Potwierdzeniem byłyby odpowiedzi na powyższe pytanie o byciu w przyszłości matką lub ojcem - jedynie 4,5% respondentek zaznaczyła, że nie myśli o dziecku lub nie zamierza mieć w przyszłości potomstwa. Niemniej, istnieje możliwość, iż ta część respondentek nie będzie

miała w przyszłości potomstwa, dla których usytuowanie wśród celów życiowych bycie matką nie zyskuje w ich hierarchii wartości i potrzeb wysokiej pozycji ze względu na związane z macierzyństwem wyrzeczenia, w obawie przed koniecznością rezygnacji z własnej niezależności, swoich interesów i pragnień.

Zakładając, że obecne plany młodych ludzi, którzy wzięli udział w badaniach, zostaną w przyszłości zrealizowane, sytuacja demograficzna w Polsce ulegnie praktycznie nieodwracalnym zmianom - starzenia się społeczeństwa⁶. Nie zapewni ona prostej zastępowalności pokoleń, która wymaga, aby współczynnik dzietności kształtował się na poziomie przynajmniej 2,11-2,13 (Kowalska, 2001, s. 64). Mimo to, prognozy Głównego Urzędu Statystycznego w Polsce przypuszczają, że w dłuższej perspektywie poziom dzietności w Polsce będzie systematycznie dążył do wyrównania⁷.

Zakończenie

Przemiany rodziny, które nasiliły się w czasach przejścia ze społeczeństwa tradycyjnego w nowoczesne oraz z nowoczesnego w ponowoczesne, stworzyły odmienne warunki życia i odpowiednie do nich modele rodziny: rodzinę tradycyjną – charakteryzującą się zapewnieniem człowiekowi bytu i przetrwania, rodzinę nowoczesną – jako system stabilny i rozwojowy oraz rodzinę ponowoczesną – prezentującą wolność i samorealizację (Doniec, 2013, 45). Kontynent europejski, pomimo od przeszło pół wieku zniwelowanej „żelaznej kurtyny”, która niegdyś dzieliła Europę, jest nadal podzielony z uwagi na trudne do zaakceptowania różnice w postawach dotyczących religii, mniejszości i kwestii społecznych, takich jak małżeństwa homoseksualne czy legalna aborcja (Raport Pew Research Center, 2017)⁸. Młodzi mieszkańcy Polski, jako przedstawiciele Europy Wschodniej, są nadal mocno przywiązani do tradycji, chociaż, jak wskazują wyniki badań, w świadomości i planach przyszłościowych są „obecne” wszystkie modele rodziny:

1. tradycyjna – oparta na związku małżeńskim zawartym przed Bogiem, wychowująca dzieci we własnym domu, wielopokoleniowa;

⁶ Mediana, jako miara zaawansowania procesu starzenia, dla Polski w 2013 r. wynosiła 37,4 lat dla mężczyzn oraz 40,9 lat dla kobiet. Przewiduje się, że w 2050 r. wiek środkowy wzrośnie do 50,1 lat dla mężczyzn i do 54,8 lat dla kobiet, co oznacza w skali kraju wzrost o odpowiednio 12,7 i 13,9 lat (GUS, 2014).

⁷ Po rekordowo niskiej liczbie urodzeń w 2003 roku nastąpiło przełamanie tendencji spadkowej. Od lat obserwuje się stopniowe wyrównywanie wartości współczynnika dzietności. W 2016 r. liczba urodzeń żywych wyniosła 382 tys. i była większa o 13 tys. niż w roku poprzednim, a w 2017 r. urodziło się ok. 402 tys. dzieci, tj. o kolejne 20 tys. Więcej (GUS, 2018).

⁸ Kwestie przyjęcia muzułmanów lub Żydów jako członków swojej rodziny lub sąsiadów, poparcia legalizacji małżeństw gejów i lesbijek czy rozszerzenie definicji tożsamości narodowej o osoby urodzonej poza krajem, po upływie ponad dekady od rozpoczęcia poszerzania Unii Europejskiej poza początkowe kraje zachodnioeuropejskie o kraje Europy Środkowej, takie jak Polska i Węgry, a także państwa bałtyckie, tj. Estonię, Łotwę i Litwę, nadal dzieli kontynent – w porównaniu do Europy Zachodniej zgodę na to wyraża mniejsza liczba mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej.

2. nowoczesna – ze ślubem cywilnym, własnym miejscem zamieszkania, jednym dzieckiem, w związku homoseksualnym;

3. ponowoczesna – współżycie bez ślubu, brak dzieci, mieszkanie w centrum dużego miasta.

Zatem, współczesna rodzina dla młodych ludzi stojących u progu dorosłości i planów na przyszłość, to wspólnota, która ma sprecyzowaną wizję współpracy, wzajemnego zaufania, miłości, ale również poczucia wolności w rodzinie i afirmacji autonomii.

Pismo Święte traktuje małżeństwo i istnienie rodziny jako zjawisko naturalne i pozytywne, dobro stanowiące źródło szczęścia, którą stanowią nie tylko rodzice z dziećmi, ale też ród (całe potomstwo starego patriarchy) oraz szerszy klan krewnych (Wojciechowski, 2009, 23). Współcześnie rodzina daje jednostkom perspektywę dokonywania wyborów, umożliwiając samodzielną selekcję życiowych celów. Zatem oddziaływania rodziny mogą skutkować zarówno symbiotycznym przywiązaniem do tej grupy, jak i wykluczeniem rodziny z planu życiowego jednostek. Jaką rolę pełnić będzie rodzina, decyduje świadomość jednostki i jej uczestnictwo w ekwiwalentnych wobec rodziny strukturach społecznych, wpływy i kręgi społeczne, instytucje, a także inne niestrukturalne sieci relacji międzyludzkich (Kamilewicz-Rucińska, 2016, s. 87).

Wiek adolescencji i wczesnej dorosłości sprzyja zakochaniu, miłości, a co za tym idzie, rozważaniom na temat czasu założenia rodziny, ślubu, posiadania dzieci oraz przyszłego miejsca zamieszkania wraz z gronem najbliższych osób. Wyniki badań wskazują iż w Polsce:

- zakochane kobiety, posiadające aktualnie partnera, częściej wspólnie rozmawiają na temat założenia rodziny niż mężczyźni;
- ślub kościelny nadal jest najbardziej pożądanym aktem potwierdzającym zawarcie małżeństwa, ale ślub cywilny oraz współżycie bez ślubu również zajmują wysoką pozycję;
- obecnie to młodzi mężczyźni częściej rozważają nad koncepcją momentu podjęcia decyzji o założeniu rodziny niż ich rówieśniczki;
- dwa razy więcej kobiet niż mężczyzn jest zdecydowana na pierwsze dziecko po ślubie, chociaż dla 17,5% mężczyzn oraz 10% kobiet formalne czy sakramentalne zawarcie związku małżeńskiego nie ma znaczenia.

Charakteryzujące współczesność przemiany w różnych dziedzinach życia, przewartościowanie sposobów organizowania, postrzegania i doświadczania otaczającej rzeczywistości nie zmieniły w Polsce radykalnie poglądów młodych ludzi na temat rodziny. Większość z nich, na co wskazują wyniki badań, marzy, myśli, zastanawia się nad możliwością, czasem i składem rodziny, którą mają w przyszłości założyć i w niej trwać. Swoje piętno wywarły również zmiany transformacji systemowej – dyskusje o zmierzchu

rodziny tradycyjnej, akceptacja różnorodnych form życia małżeńskiego i rodzinnego sprzyjają kształtowaniu się i materializacji nowych postaw i myślenia młodych ludzi.

Tylko odpowiednio wykształcona moralność może zapewnić współczesnej młodzieży możliwość podjęcia decyzji założenia rodziny jako środowiska stabilnego i bezpiecznego dla siebie i swoich dzieci, gdyż, jak mówi ksiądz profesor Zbigniew Marek (2016, s. 78): „Moralność stanowi wspólny mianownik wszystkich wymiarów ludzkiego życia. Z tych powodów jest niepodważalnym i istotnym elementem osiągnięcia dojrzałości, łączonej z osiągnięciem wewnętrznej harmonii, która ułatwia osobie życie w społeczności”.

Bibliografia:

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50 (2), 179-211.
- Baniecka, E. (2008). Gwara młodzieżowa jako odmiana współczesnej polszczyzny – próba charakterystyki, *Studia Gdańskie*, t. V, 157-169.
- Braun-Gałkowska, M. (1980). *Miłość aktywna*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Boguszewski, R. (2013). *Rodzina – jej współczesne znaczenie i rozumienie*, Komunikat CBOS, Warszawa.
- Cameron-Bandler, L. (1993). *Ku harmonii w miłości*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Centrum Badawcze Pew (2017). *Religijność i przynależność narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej*, <https://www.pewresearch.org>, [pobrano: 13.06.2019].
- Cudzoziemcy pracujący w Polsce*, 2016, statystyki MPiPS, <http://www.mpips.gov.pl/> analizy-i-raporty, [pobrano: 1.12.2017].
- Dobson, J.C. (2005). *Miłość potrzebuje stanowczości*, Warszawa: Wyd. Vacatio.
- Doniec, R. (2013). Rodzina polska w XXI wieku – przemiany i kondycja, *Pedagogika Społeczna*, nr XII, 4(50), 45-73.
- Europa – kontynent starych ludzi*, 2019, Forsal.pl, <https://forsal.pl/artykuly/1402858>, współczynnik-dzielnosci-w-krajach-ue-dane-eurostatu-demografia-ue.html, [pobrano: 15.06.2019].
- Fijałkowski, W. (1984). *Miłość w spotkaniu płci*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Fijałkowski, W. (2001). *Ekologia rodziny. Ekologiczna odnowa prokreacji*, Kraków: Rubikon.
- Fromm, E. (1997). *O sztuce miłości*, Warszawa: Wyd. Muza.
- Grabowski, A. (2018). Preferowane i realizowane style życia a miejsce zamieszkania i płeć dorastającej młodzieży, *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio. W trosce o rozwój – ujęcie integralne*, 2 (34), 91-119.
- Jankowiak, B. (2007). Problematyka jakości i trwałości relacji partnerskich w teorii i badaniach, *Przegląd Terapeutyczny*, 3, 1-25.
- Kałużny, T. SCJ, (2010). Nierozerwalność małżeństwa w kościele prawosławnym, *Symposium*, 1 (19), 41-60.

- Kamilewicz-Rucińska, D. (2016). Realne marzenia potencjalnych rodziców, (w:) L. Świto, M. Tomkiewicz (red.), *Rodzicielstwo. Wymiar społeczno-prawny*, 75-92, Olsztyn: Wyd. Wydział Teologii UWM w Olsztynie.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, (2015). Warszawa: Pallottinum.
- Klinowski, M. (2005), Moralność, reprodukcja i homoseksualizm. Krytyczna analiza argumentów przeciwko związkom osób tej samej płci, *Diametros*, 5, 21-50.
- Kodeks Prawa Kanonicznego*, (1983), [http://www.trybunal.mkw.pl/Kodeks%20Prawa %20 Kanonicznego.pdf](http://www.trybunal.mkw.pl/Kodeks%20Prawa%20Kanonicznego.pdf) (10.02.2019).
- Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. z 1998 r. nr 51, poz. 318.
- Kowalska, I. (2001). Małżeństwo, rodzina i dziecko w systemie norm i wartości współczesnych społeczeństw europejskich, (w:) D. Kornas-Biela (red.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, 53-86, Lublin: TN KUL.
- Mancewicz, M. (2010). Współczesna rodzina w dobie aksjologicznego kryzysu, (w:) W. Muszyński (red.), *Wartości w rodzinie. Ciągłość i zmiana*, 107-115, Toruń: Adam Marszałek.
- Marek, Z. (2016). Moralność wyznacznikiem dojrzałości człowieka, *Colloquia Theologica Ottoniana*, 2, 61-79.
- Molesztak, A.M. (2017). Dynamika współczesnej rodziny, *Horyzonty Wychowania*, 16 (38), 73-88.
- Mynarska M. (2014). Zmiany zachowań dotyczących rodziny w Polsce na tle innych krajów Europy (w:) I. Kotowska (red.), *Niska dzietność w Polsce w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza społeczna 2013*, Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Philipov, D. (2003). Rodziny w krajach Europy Środkowej i Wschodniej – główne trendy, (w:) *Raport ONZ „Główne trendy wpływające na rodziny”* (Major trends affecting families), DESA, New York, rozdział II, [www.unic.un.org.pl/rok_rodziny /mi_raport.php](http://www.unic.un.org.pl/rok_rodziny/mi_raport.php) [pobrano: 25.07.2019].
- Popławska, E., Śliwowska, S. (2011). Wiąż emocjonalna z dzieckiem w okresie prenatalnym, *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio. W trosce o życie*, 2 (6), 28-39.
- Prognoza ludności na lata 2014-2050*, (2014). Studia i analizy statystyczne GUS, Warszawa.
- Radwan, J. (2011). Epidemiologia niepłodności, (w:) J. Radwan, S. Wołczyński (red.), *Niepłodność i rozród wspomagany*, 11-14, Poznań: Wyd. Termedia,.
- Raport ONZ Major trends affecting families*, (2003). DESA, New York, <https://www.un.org/development/desa/family/publications/major-trends-affecting-families.html>, [pobrano: 25.07.2019].
- Raport Pew Research Center (2017). *Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe*.

- Rękas, M. (2013). Kobiety-matki i ich powrót na rynek pracy po urodzeniu dziecka w wynikach badań, *Spoleczno-Ekonomiczne Problemy Rynku Pracy*, 161, 122-131.
- Rocznik demograficzny*, (2018). Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Rostowski, J. (2009). Współczesne przemiany rozumienia związku małżeńskiego, (w:) T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, 15-46, Warszawa: Difin SA.
- Ryś, M. (2010). Miłość jako psychologiczna podstawa wspólnoty małżeńskiej, *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 4 (4), 22-30.
- Skrzypczak, R. (2015). *Wiara i seks. Jan Paweł II o małżeństwie i rodzinie*, Kraków: Wyd. AA.
- Szukalski, P. (2007). Przemiany rodziny - wyzwania dla polityki rodzinnej, *Polityka Społeczna*, 8, 50-53.
- Tomkiewicz, S. (1992). Depresja wieku dojrzewania, (w:) K. Walewska, J. Pawlik (red.), *Depresja. Ujęcie psychoanalityczne*, 94-137, Warszawa: PWN.
- Tunkiewicz, M. (2009). Małżeństwo a szkolna edukacja młodzieży, (w:) W. Nowak, M. Tunkiewicz (red.), *Małżeństwo w świetle dialogu kultur*, 139-150, Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.
- Walewska, D., Bączek, G., Tataj-Puzyna, U., Dmoch-Gajzlerska, E. (2017). Poród - rodzinne wydarzenie, *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio. Problematyka płodności i prokreacji*, 1 (29), 171-181.
- Wałęcka-Matyja, K. (2009). *Zachowania społeczne młodzieży a uwarunkowania rodzinne i osobowościowe*, Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Wojciechowski, M. (2009). Moralny wymiar małżeństwa, płciowości i posiadania dzieci według Biblii, (w:) W. Nowak, M. Tunkiewicz (red.), *Małżeństwo w świetle dialogu kultur*, 23-45, Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.
- Wojciszke, B. (2009). *Psychologia miłości*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wróblewska, J. (2011). Rodzina dziś i jutro. Perspektywa zmian w obrębie małżeństwa i rodziny w świetle futurologiczno-socjologicznej koncepcji Alvina Tofflera, (w:) M. Świątkiewicz-Mośny (red.), *Rodzina. Kondycja i przemiany*, 11-24, Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Zestawienia liczbowe dotyczące postępowań prowadzonych wobec cudzoziemców w 2017 r., <https://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-okresowe/zestawienia-roczne/>, [pobrano: 29.04.2018].